

Vlatko Smiljanić, mag. educ. hist.
Fakultet hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu
Znanstveni zavod
Borongajska cesta 83d, Zagreb
vsmiljanic@hrstud.hr

Danijel Jurković, mag. hist., mag. educ. hist. et mag. comm.
Fakultet hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu
Odsjek za povijest
Borongajska cesta 83d, Zagreb
djurkovic@hrstud.hr

Izvorni znanstveni rad

Masovne likvidacije političkih protivnika komunističkoga režima na području virovitičkoga kotara nakon Drugoga svjetskog rata

Tema ovoga rada su dva zločina komunističkih vlasti počinjena na području virovitičkoga kotara. Ti zločini masovne su likvidacije izvršene nad političkim protivnicima komunističkoga režima. Iz dokumenata komunističkih vlasti vidljivo je da su se likvidacije dogodile kod sela Stari Gradac i Suhopolje. Zločini su izvršeni u približno isto vrijeme, odnosno sredinom lipnja 1945. Žrtve zločina pripadnici su vojske Nezavisne Države Hrvatske, za koje se pretpostavlja da su na područje Virovitice dovedeni iz zarobljeničkih logora. U likvidaciji kod Staroga Gradca smaknuto je 307 osoba, dok je petero osoba uspjelo pobjeći sa stratišta. Broj žrtava ubijenih kod Suhopolja nije poznat, ali je iz dokumenta u kojemu je zločin opisan navedeno da se radi o nekoliko stotina ubijenih. Zločin kod Suhopolja počinili su pripadnici 5. crnogorske brigade iz sastava 3. crnogorske divizije Jugoslavenske armije, dok postrojba koja je izvršila zločin kod Staroga Gradca ostaje nepoznatom. No, iz dokumenta u kojemu je opisan taj zločin može se zaključiti da je likvidaciju na toj lokaciji naredilo zapovjedništvo 28. slavonske divizije Jugoslavenske armije, dok su zločin proveli pripadnici 17. slavonske brigade iz sastava te divizije.

Ključne riječi: masovne likvidacije, komunistički režim, Virovitica, Stari Gradac, Suhopolje, Jugoslavenska armija, Nezavisna Država Hrvatska.

Uvod

Uspostava vlasti Komunističke partije Jugoslavije (KPJ) na kraju Drugoga svjetskog rata praćena je masovnim zločinima nad ratnim zarobljenicima kao i civilima koji su smatrani političkim protivnicima. Radilo se o masovnim likvidacijama koje su izvršavane bez suđenja ili uz kratke presude obližnjega vojnoga

suda. Žrtve tih egzekucija pokapane su u skupne i neobilježene masovne grobnice smještene u blizini važnih cesta ili na rub pojedinih sela.

Među mjestima čija je bliža okolica bila poprište takvih zločina je i Virovitica. Za komunističke vlasti Virovitica je obuhvaćala grad, kotar i okrug, pri čemu je virovitički okrug u svome sastavu imao kotareve Daruvar, Grubišno Polje, Podravsku Slatinu i Viroviticu.¹ Dva poratna zločina komunističkih vlasti koja su prostorno povezana s Viroviticom su zločini kod mjesta Stari Gradac i Suhopolje, odnosno zločini kod naselja koja su se prema administrativnoj podjeli komunističkih vlasti nalazila na području virovitičkoga kotara.

Glavni izvor da su se navedena dva zločina dogodila su podatci zabilježeni u zborniku dokumenata *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946. – dokumenti* kojega je 2005. objavio Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje. U zborniku su objavljeni prijepisi dokumenata čiji se izvornici nalaze u Hrvatskom državnom arhivu (HDA) u Zagrebu i Vojnome arhivu (VA) u Beogradu, odnosno u arhivu nekadašnjega Vojno-istorijskoga instituta Jugoslavenske narodne armije (VII JNA). Godinu dana kasnije, 2006., isti nakladnik je tiskao zbornik dokumenata *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946. – dokumenti: Slavonija, Srijem i Baranja* u kojemu su oba dokumenta ponovno objavljena.² Dokumenti iz ovih dvaju zbornika zapisi su različitih ustanova jugoslavenskih komunističkih vlasti. Ovo je važno naglasiti jer se radi o podacima komunističkih vlasti na području Virovitice, a ne o podacima pojedinaca i skupina kojima su tadašnje komunističke vlasti predstavljale političkoga protivnika. Drugim riječima, radi se o podacima s kojima komunističke vlasti nisu namjeravale upoznavati javnost, nego su korišteni za internu evidenciju. Do sloma komunističkoga sustava vlasti i raspada Jugoslavije, ti podatci smatrani su vojnom tajnom, a njihovo objavljivanje ili širenje predstavljalo je veliku opasnost.

Prije izlaska iz tiska navedenih zbornika dokumenata, nije bilo pisanih izvora o zločinu kod mjesta Stari Gradac, dok je zločin kod Suhopolja usputno naveden u bi-

1 Vladimir GEIGER, *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946. – dokumenti: Slavonija, Srijem i Baranja* (dalje: *Partizanska i komunistička represija: Slavonija*), knjiga 2, Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod / Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2006., 313., 342.

2 Zdravko DIZDAR, *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946. – dokumenti (dalje: Partizanska i komunistička represija)*, Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod, 2005., 167., 221-226.; V. GEIGER, *Partizanska i komunistička represija: Slavonija*, 217., 298-303.

ografskoj knjizi Nade Kisić Kolanović o Andriji Hebrangu iz 1996. Četiri godine kasnije, 2000., veću pozornost tom zločinu posvetila je Kaja Pereković u listu *Politički zatvorenik*. Koristeći podatke koje su objavile Kisić Kolanović i Pereković, zločin kod Suhopolja opisao je hrvatski povjesničar Zdenko Radelić u svojoj knjizi o “križarima” iz 2002.³ Nakon izlaska iz tiska navedena dva zbornika, podatci o zločinu kod Staroga Gradca zabilježeni su u knjizi Martine Grahek Ravančić *Bleiburg i križni put 1945. Historiografija, publicistika i memoarska literatura* objavljenoj 2009.⁴

Prema tome, očito je kako su komunistički zločini u virovitičkome kraju posve neistraženi, iako javno dostupni dokumenti predstavljaju konkretan dokaz da su se zločini zaista dogodili i da su bili masovni.

Zločin kod Staroga Gradca

U zborniku dokumenata *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946. – dokumenti* iz 2005. objavljeni su prijepisi dokumenata različitih ustanova komunističkih vlasti. Među njima nalazi se i radio-poruka, odnosno “depeša”, koju je 28. slavonska divizija Jugoslavenske armije (JA) uputila 17. slavonskoj brigadi 18. lipnja 1945. U toj poruci navedeno je:

„16 o.[vog] m.[jeseca] u s.[elu] Donjim došlo je 5 ustaša, koji su pobjegli sa strijeljanja iz [Starog] Graca gdje je bilo strijeljanje i određeno 312 da se strelja. Isti su pričali narodu da su utekli sa streljanja. Drugih promjena nema. Hamdo“.⁵

U podnožju prijepisa dokumenta, uredništvo zbornika navelo je da se original dokumenta nalazi u “VA VII, Beograd, Arhiva NOB, kut. 1136, reg. br. 1-15/6”, odnosno u beogradskome Vojnome arhivu. Iz citiranoga dokumenta uočljivi su detalji zločina kao što su broj likvidiranih, njihova nacionalnost (pojam “ustaše” mogao se samo odnositi na Hrvate), približna lokacija na kojoj se zločin dogodio i datum kada se zločin dogodio. Važan podatak u dokumentu je i točan broj osoba koji je trebao biti smaknut kod Staroga Gradca (“određeno 312 da se strelja”). Na osnovi ovoga podatka očito je da je autor dokumenta ili naredbodavac zločina ili osoba usko povezana s naredbodavcem zločina.

3 Nada KISIĆ KOLANOVIĆ, *Andrija Hebrang: Iluzije i otrežnjenja*, Institut za suvremenu povijest, Zagreb, 1996., 146-147.; Zdenko RADELIĆ, *Križari: Gerila u Hrvatskoj 1945. – 1950.*, Hrvatski institut za povijest / Dom i svijet, Zagreb, 2002., 209.

4 Martina GRAHEK RAVANČIĆ, *Bleiburg i Križni put 1945. Historiografija, publicistika i memoarska literatura*, Hrvatski institut za povijest, 2009., 293.

5 Z. DIZDAR, *Partizanska i komunistička represija*, 167.

Autor dokumenta bio je netko od članova zapovjedništva 28. slavonske divizije. Na kraju rata u zapovjedništvu 28. slavonske divizije bili su Radojica Nenezić na mjestu zapovjednika, Blažo Mraković na mjestu političkoga komesara,⁶ Jovan Drača na mjestu načelnika stožera⁷ i Nikola Krajšić na mjestu operativnoga časnika.⁸ Od navedene četvorice, iz dostupnih dokumenata moguće je rekonstruirati ratni put Radojice Nenezića i Jovana Drače. Drača je do dolaska u zapovjedništvo 28. slavonske divizije krajem 1944. bio načelnik stožera 21. slavonske brigade.⁹ Nenezić je bio prvi zapovjednik 17. slavonske brigade,¹⁰ te je s toga položaja 17. svibnja 1943. promaknut za zamjenika zapovjednika 10. slavonske divizije,¹¹ odnosno postrojbe koja je preimenovana u 28. slavonsku diviziju NOVJ.¹² Za vrijeme dok je bio član stožera 10. slavonske divizije, Nenezić je osobno sudjelovao u akcijama 17. slavonske brigade. Te akcije bile su napad na posadu NDH u okolici Daruvara u noći s 24. na 25. svibnja 1943.,¹³ rušenje željezničke pruge kod Banove Jaruge u noći s 3. na 4. srpnja 1943.,¹⁴ napad na Voćin u noći s 11. na 12. srpnja 1943.,¹⁵ te mobilizacija stanovnika Krndije krajem kolovoza 1943.¹⁶ U sastavu 28. slavonske divizije, uz 17. i 21. slavonsku brigadu bila je i 25. brodska brigada.¹⁷

Po svemu sudeći, za provedbu zločina kod Staroga Gradca bila je određena 17. slavonska brigada, a dokument u kojemu je zločin opisan nastao je kao kritika što su stanovnici susjednoga sela saznali da se zločin dogodio. Događaj sličan ovome zabilježen je kod Nove Gradiške. Tamo je zapovjedništvo 9. krajiške brigade kritizirano od strane zapovjedništva 10. krajiške divizije zato što su stanovnici Nove Gradiške

6 *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda* (dalje: *Zbornik*), tom IV / knjiga 32, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1968., 567., 744.; Milovan DŽELEBDŽIĆ, *Druga jugoslovenska armija*, Vojnoizdavački i novinski centar, Beograd, 1989., 33.

7 *Zbornik*, IV/33, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1970., 195.; M. DŽELEBDŽIĆ, *Druga jugoslovenska armija*, 33.

8 *Zbornik*, IV/33, 54.: Izvod iz operativnoga dnevnika 28. divizije od 1. 2. 1945.

9 *Zbornik*, IV/32, 183.

10 *Zbornik*, V/11, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1955., 204.: Izvješće 17. slavonske brigade od 22. 1. 1943.

11 *Zbornik*, V/15, 175.: Zapovijed Slavanskog korpusa od 17. 5. 1943.

12 *Zbornik*, V/20, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1957., 362.: Zapovijed Glavnoga štaba Hrvatske od 17. 10. 1943.

13 *Zbornik*, V/15, 243.: 17. brigada 10. diviziji 25. 5. 1943.

14 *Zbornik*, V/17, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1956., 51-52.: 10. divizija 2. korpusu 6. 7. 1943.

15 *Zbornik*, V/17, 108.: Zapovijed 2. korpusa od 11. 7. 1943.

16 *Zbornik*, V/18, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1957., 341.: 10. divizija 2. korpusu 26. 8. 1943.

17 *Zbornik*, V/27, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1961., 491-496., 624-628.; *Zbornik*, V/28, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1963., 190-195.; Milovan DŽELEBDŽIĆ, *Druga jugoslovenska armija*, Vojnoizdavački i novinski centar, Beograd, 1989., 33.

saznali za likvidacije koje su pripadnici brigade izvršili na tome području. Podatak o događaju kod Nove Gradiške zabilježen je u izvješću Okružnoga komiteta KPH za Novu Gradišku upućenom Oblasnom komitetu KPH za Slavoniju 2. lipnja 1945. U izvješću je navedeno kako su mještani doznali za zločin koji su počinili pripadnici 9. krajiške brigade jer su tijela žrtava bila “plitko” zakopana te su “virili iz groba pojedini d[i]jelovi tijela”.¹⁸

Unatoč tome što je imala pridjev “slavonska” u svome nazivu, 17. slavonska brigada uglavnom je bila sastavljena od stanovnika Bilogore, Kalnika i Moslavine. U brigadi je bio nazočan i određen broj boraca iz Banovine, Bosne, Korduna, kao i iz same Slavonije. Među pripadnicima brigade nalazili su se i “Hrvati iz gradova”, što je u izvješću vodstva brigade od 27. lipnja 1943. posebno navedeno.¹⁹ Krajem rata brigada je poslana u Srbiju,²⁰ te je u njezine redove mobiliziran određen broj osoba s toga područja.²¹ Osim Hrvata i Srba u brigadi je bio prisutan i stanovit broj Čeha i Slovaka. Oni su bili formirani u zaseban bataljun.²²

Od članova prvotnoga zapovjedništva 17. slavonske brigade na kraju rata u sastavu brigade ostao je samo Krsto Bosanac. On je prilikom formiranja 17. slavonske brigade bio njezin obavještajni časnik (oficir),²³ a krajem rata promaknut je na mjesto političkoga komesara te brigade.²⁴ Za razliku od njega, svi ostali članovi stožera te brigade prilikom njezina formiranja upućeni su u druge postrojbe, ili su tijekom rata smrtno stradali. Prvi politički komesar brigade, Joco Krajačić,²⁵ smrtno je stradao 1945. na dužnosti političkoga komesara 12. slavonske divizije NOVJ.²⁶ Prvi zamjenik zapovjednika 17. slavonske brigade, a zatim i zapovjednik brigade, Nikola Demonja,²⁷ poginuo je 1944. U trenutku smrti bio je zapovjednik 12. slavonske divizije NOVJ.²⁸

18 Z. DIZDAR, *Partizanska i komunistička represija*, 151.

19 *Zbornik*, IX/3, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1967., 908.: 17. brigada 10. diviziji 27. 6. 1943.

20 *Zbornik*, IV/30, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1968., 165., bilj. 13.

21 *Zbornik*, IX/8, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1969., 506., 507., 510.: 17. brigada 28. diviziji 5. 2. 1945.

22 *Zbornik*, IX/3, 929.: 10. divizija 2. korpusu 30. 6. 1943.

23 *Zbornik*, V/15, 53. 4. divizija Glavnom štabu Hrvatske 5. 5. 1943.

24 *Zbornik*, IX/8, 52., 124., 510.

25 *Zbornik*, V/11, 204.: Izvješće 17. slavonske brigade od 22. 1. 1943.

26 *Zbornik*, V/13, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1956., 57., bilj. 13.

27 *Zbornik*, V/11, 224.: Izvješće 4. divizije od 23. 1. 1943.; *Zbornik*, V/15, 244.: Zapovijed 17. brigade od 25. 5. 1943.

28 *Zbornik*, V/15, 53., bilj. 27.

Selo Stari Gradac smješteno je 11 km sjeverozapadno od Virovitice uz cestu koja Viroviticu povezuje s Pitomačom.²⁹ Selo je nastanjeno Hrvatima,³⁰ a tijekom Drugoga svjetskog rata bilo je na strani KPJ. Najistaknutiji pripadnik KPJ iz sela bio je Franjo Banak, predratni član Hrvatske seljačke stranke (HSS) i časnik Hrvatske seljačke zaštite.³¹ Tijekom rata Banak je bio član Kotarskoga komiteta Komunističke partije Hrvatske (KPH) za Viroviticu,³² član Privremenoga oblasnoga Narodno-oslobodilačkoga odbora (NOO) za Slavoniju³³ i član (vijećnik) Zemaljskoga antifašističkoga vijeća narodnoga oslobođenja Hrvatske (ZAVNOH).³⁴ Uz njega, na virovitičkome području bilo je još nekoliko osoba s njegovim prezimenom. Bili su to Ivan, Josip i Stjepan Banak.³⁵ Ivan Banak bio je član ZAVNOH-a.³⁶ Josip Banak bio je prvo politički komesar Virovitičke brigade a zatim zapovjednik (komandant) Komande mjesta Virovitica.³⁷ Stjepan Banak bio je zamjenik zapovjednika Komande Bilogorskoga područja.³⁸

Prvi masovni odlazak stanovnika Staroga Gradca u snage Narodno-oslobodilačke vojske Jugoslavije (NOVJ) dogodio se u rujnu 1943. U izvješću 12. slavonske brigade Centralnome komitetu KPH od 10. rujna 1943. zabilježeno je da je ukupno 150 osoba iz podravskih sela Turanovac, Stari Gradac i Mikleuš pristupilo brigadi nakon mitinga u njihovim selima.³⁹ U narednome razdoblju u Starome Gradcu nalazile su se postrojbe NOVJ. Tijekom siječnja 1944. u Starome Gradcu bio je smješten 2. bataljun Bilogorskoga odreda.⁴⁰ Godinu dana kasnije, u siječnju 1945., u Starome Gradcu nalazilo se zapovjedništvo 40. slavonske divizije JA,⁴¹ a zatim zapovjedništvo njezinih dviju brigada, Omladinske udarne brigade i Virovitičke brigade.⁴² Osim

29 *Zbornik*, V/37, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1968., 664.

30 *Zbornik*, IX/4, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1966., 261.

31 *Građa za historiju narodnooslobodilačkog pokreta u Slavoniji* (dalje: *Građa*), knjiga VI, Historijski institut Slavonije, Slavonski Brod, 1968., 449.

32 *Građa*, knjiga IV, Historijski institut Slavonije, Slavonski Brod, 1965., 306.

33 *Građa*, knjiga V, Historijski institut Slavonije, Slavonski Brod, 1966., 348., 369.

34 *Građa*, knjiga VI, 168., 169.

35 *Građa*, knjiga VI, 168., 169.; *Građa*, knjiga VII, Historijski institut Slavonije, Slavonski Brod, 1970., 469.

36 *Građa*, knjiga VI, 168., 169.

37 *Zbornik*, V/34, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1966., 55.: Virovitička brigada 40. diviziji 1. 10. 1944.; *Zbornik*, V/34, 266.: Šesti korpus Glavnom štabu Hrvatske 18. 10. 1944.

38 *Građa*, knjiga VIII, Historijski institut Slavonije, Slavonski Brod, 1973., 454.: Komanda Bilogorskoga područja 6. korpusu 4. 11. 1943.

39 *Zbornik*, IX/4, 261.

40 *Zbornik*, V/24, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1960., 169.: Šesti korpus Glavnom štabu Hrvatske 10. 2. 1944.

41 *Zbornik*, V/37, 123.: Zapovijed Operativnog štaba 6. i 10. korpusa od 7. 1. 1945.

42 *Zbornik*, V/37, 270.: Zapovijed 40. divizije od 16. 1. 1945.; *Zbornik*, V/37, 492.: 10. korpus

tih postrojbi, u selu se nalazilo i skladište vojne opreme, zbog čega je selo bombardirano od strane zrakoplovstva Nezavisne Države Hrvatske (NDH) 7. veljače 1945.⁴³

Vrlo vjerojatno ovo selo kao mjesto počinjenja zločina nije odabrano slučajno. Lokacija na kojoj je izvršena masovna egzekucija odabrana je zbog političke orijentacije većinskoga dijela stanovnika sela. Iz ove činjenice proizlazi mogućnost da su komunistički dužnosnici Staroga Gradca, odnosno članovi tamošnjega Narodno-oslobodilačkoga odbora (NOO) sudjelovali u zločinu. Primjer ove vrste zabilježen je sela Umetlica blizu Nove Gradiške. U selu Umetlica pripadnici 9. krajiške brigade iz sastava 10. krajiške divizije likvidirali su skupinu zarobljenih vojnika NDH sredinom lipnja 1945. Zločin kojega je počinila 9. krajiška brigada opisan je u izvješću Javnoga tužitelja Druge jugoslavenske armije, potporučnika Drage Polaka, od 11. srpnja 1945. U izvješću je navedeno da je u provedbi zločina, u svojstvu vodiča, sudjelovao predsjednik NOO u tome selu.⁴⁴ Izvješće potporučnika Polaka otvara mogućnost da je na sličan način organiziran i zločin kod Staroga Gradca.

Zločin u Starome Gradcu dogodio se 16. lipnja 1945., odnosno u razdoblju poraća. Datum zločina važan je kao pokazatelj da smaknute osobe nisu likvidirane neposredno nakon ulaska postrojbi JA u Viroviticu, nego mnogo kasnije. Viroviticu su zauzele 16. i 36. divizije JA 25. travnja 1945.⁴⁵ Radilo se o postrojbama Treće jugoslavenske armije.⁴⁶ Suprotno tome, 28. divizija bila je u sastavu Druge jugoslavenske armije,⁴⁷ a još sredinom svibnja 1945. nalazila se u Zagrebu.⁴⁸ Na osnovi ovih podataka, očito je kako likvidirane osobe nisu smaknute nakon što su postrojbe JA zauzele Viroviticu. Po svemu sudeći, osobe likvidirane kod Staroga Gradca prije smaknuća nalazile su se u komunističkim zarobljeničkim logorima.

Kronološki prvi dokument u kojem je zabilježeno postojanje zarobljeničkih logora na području virovitičkoga okruga dopis je Vojne oblasti za Slavoniju upućen Oblasnom narodno-oslobodilačkom odboru za Slavoniju 25. svibnja 1945.

---

3. armiji 26. 1. 1945.

43 *Zbornik*, V/38, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1969., 588.: Izvješće Glavnoga stožera Ministarstva oružanih snaga NDH od 8. 2. 1945.

44 Z. DIZDAR, *Partizanska i komunistička represija*, 194.

45 *Zbornik*, XI/3, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1976., 377.-379.: 16. divizija 3. armiji 26. 4. 1945.

46 *Zbornik*, II/15, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1976., 11.-12.: Zapovijed o formiranju 3. armije od 1. 1. 1945.

47 *Zbornik*, II/15, 8-10.: Zapovijed o formiranju 2. armije od 1. 1. 1945.

48 *Zbornik*, V/39, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1979., 527.: Glavni štab JA za Hrvatsku Generalštabu JA 13. 5. 1945.

U tome dopisu “Virovitica” i “Slatina” navedeni su kao mjesta u čijoj se blizini nalaze “centri gdje se hrane zarobljenici”.⁴⁹

Osnovni podatci o komunističkim logorima na području virovitičkoga okruga zabilježeni su u izvješću koje je javni tužitelj (tužioc) virovitičkoga okruga Dušan Vojvodić uputio javnom tužitelju za Hrvatsku Jakovu Blaževiću 18. kolovoza 1945. U izvješću je navedeno da se na području okruga nalazilo sedam logora, a da je u međuvremenu rasformirano njih pet. U logorima koji su rasformirani bili su smješteni “ljudi i žene, koji su se povlačili sa neprijateljem ispred naše Armije”, što bi značilo da su to bili logori za civile. Jedan od tih logora bio je smješten u mjestu Senkovac na području kotara Podravska Slatina, dok podatci o ostalim logorima nisu navedeni. Logori koji do nastanka Vojvodićeva izvješća nisu rasformirani bili su “logor vojnog suda” Virovitičkoga vojnoga područja u kojem se nalazilo 30 osoba i logor u selu Koriya smještenom u virovitičkome kotaru u kojem je bilo smješteno 347 bivših vojnika NDH, odnosno “uglavnom domobrana te nešto ustaša”. Taj je logor bio u nadležnosti “Okružnoga odelenja OZN-e III” odnosno III. odsjeka OZN-e za Okrug Virovitica.⁵⁰ Analizom podataka navedenih u Vojvodićevu izvješću, očito je da su osobe smaknute kod Staroga Gradca bile smještene u jednom od dva logora s područja virovitičkoga kotara. Točnije rečeno, ili u logoru u selu Koriya ili logoru Vojnoga suda Virovitičkoga područja.

U dokumentu u kojem je zabilježen zločin kod Staroga Gradca navedeno je da su smaknute osobe bili “ustaše”. Pojam “ustaše” vrlo vjerojatno se odnosio na pripadnike Ustaške vojnice. Zbog manjkavih izvora još uvijek nije moguće utvrditi ostale relevantne podatke o smaknutim osobama (poput čina, postrojbe kojoj su pripadali i približnoga mjesta zarobljavanja).

Zločin kod Suhopolja

Poput zločina kod Staroga Gradca, i za zločin kod Suhopolja glavni je izvor zbornik dokumenata *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946. – dokumenti* iz 2005. U ovome zborniku objavljeno je pismo koje su tadašnjemu ministru industrije u jugoslavenskoj vladi, Andriji Hebrangu, uputili komunistički dužnosnici iz Suhopolja. Pismo je pisano u prvom licu jednine, a iz njegova je sadržaja vidljivo da ga je potpisao Ivan Lucović, dok su ostali potpisnici

49 V. GEIGER, *Partizanska i komunistička represija: Slavonija*, 184.

50 V. GEIGER, *Partizanska i komunistička represija: Slavonija*, 376.

Ferdinand Lisinski, Stjepan Reder, Đuro Stipić, Josip Škvoc i Mirko Vinter. Pismo je datirano 20. srpnja 1945., a iz njegova sadržaja vidljivo je da je jedan od potpisnika, Đuro Stipić, bio predsjednik “NOO Suhopolje”, odnosno čelna osoba Narodno-oslobodilačkoga odbora u tome mjestu. NOO-i bili su “privremeni organi narodne vlasti” koje je KPJ stvarala tijekom Drugoga svjetskog rata.⁵¹ Jedna od njihovih zadaća bila je progon “narodnih neprijatelja”, u koje su, osim pripadnika Ustaškoga pokreta, ubrajani “svi oni koji su u službi neprijatelja ma u kom vidu – kao špijuni, dostavljajući, kuriri, agitatori i slično; [one] koji su natjerali narod da okupatorima preda oružje”, kao i “sve one koji su se odmetnuli od narodne vlasti”.⁵² Navedena ovlast koju su imali NOO-i važna je za razumijevanje konteksta zločina u Suhopolju, jer se među autorima glavnoga izvora za taj zločin nalazila čelna osoba NOO-a u tome mjestu, odnosno osoba koja je od središnjih komunističkih vlasti imala pravo i obvezu provoditi progon “narodnih neprijatelja”. Andrija Hebrang rođen je u selu Bačevac kod Virovitice,⁵³ a na izborima održanim u jesen 1945. izabran je za narodnoga zastupnika virovitičkoga kotara.⁵⁴ Prema tome, potpisnici pisma vjerojatno su se obratili Hebrangu kao najistaknutijem predstavniku virovitičkoga kraja u središnjim komunističkim tijelima vlasti.

Pismu suhopoljskih komunista priložen je zapisnik na pet stranica koji s pismom čini jedinstven dokument. Prema podacima uredništva citiranoga zbornika dokumenata, signatura toga dokumenta glasi “HDA, Zagreb, 1561/1, spis br. 309.”,⁵⁵ što znači da se original dokumenta nalazi u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu u Fondu Službe državne sigurnosti Republičkog sekretarijata za unutrašnje poslove Socijalističke Republike Hrvatske.

U pismu je navedeno da je u šumi kod Suhopolja likvidirano “nekoliko stotina zarobljenika”,⁵⁶ što je pokazatelj da autori pisma nisu raspolagali točnim brojem osoba likvidiranih na njihovu području. Također, nije jasno koje su nacionalnosti bile likvidirane osobe i kojim su postrojbama pripadale. Međutim, iz sadržaja pisma

51 *Zbornik*, II/2, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1954., 411.

52 *Zbornik*, II/2, 412.

53 Zvonko IVANKOVIĆ – VONTA, *Hebrang*, Asocijacija naučnih unija Jugoslavije, Beograd, 1988., 13.

54 Osim za virovitički kotar, Hebrang je tada izabran i za predstavnika zagrebačkih kvartova Črnomerec i Kustošija. Bili su to izbori za Sabor i Ustavotvornu skupštinu Jugoslavije. Z. IVANKOVIĆ – VONTA, *Hebrang*, 22.

55 Z. DIZDAR, *Partizanska i komunistička represija*, 226.

56 Z. DIZDAR, *Partizanska i komunistička represija*, 222.

uočljivo je da su kroz Suhopolje prolazile kolone zarobljenika u kojima su se, osim vojnika NDH, nalazili i četnici. Autori pisma tvrdili su da su zarobljenici različito tretirani, jer su zarobljenici hrvatske nacionalnosti “tučeni i tjerani dalje”, dok je zarobljenicima srpske nacionalnosti ponuđena hrana te su “neki Srbi iz općine išli i ljubili” ih u znak podrške. U pismu nije objašnjeno tko je onemogućio da se hrvatskim zarobljenicima ponudi hrana koju je, prema autorima pisma, za tu svrhu “kotar odredio”, odnosno komunističko vodstvo kotara.⁵⁷

Pismo suhopoljskih komunista Hebrangu važan je povijesni izvor jer, osim konkretnih podataka o samome zločinu, predstavlja pisani trag da su pojedini pripadnici komunističkih vlasti bili spremni osuditi poratne zločine koji su od strane tadašnjega režima počinjeni u njihove ime. Naime, iz zbornika objavljenih dokumenata komunističkih vlasti i knjige Martine Grahek Ravančić vidljivo je da su lokalne komunističke vlasti u zagrebačkome naselju Gračani evidentirale masovnu grobnicu protivnika komunističkoga režima na svome području. Međutim, radilo se o obdukcijском nalazu, a ne o pisanome protestu zbog masovne likvidacije.⁵⁸ Prema tome, zločin počinjen kod Suhopolja može se smatrati bitno različitim zločinom u odnosu na ostale poznate poratne zločine komunističkih vlasti jer je to jedini poznati zločin za koji se pouzdano zna da su protiv njega pisanim putem protestirali lokalni komunistički dužnosnici. Slijedom toga, za pretpostaviti je kako pripadnici lokalnih komunističkih vlasti iz Suhopolja u tome zločinu nisu sudjelovali jer u tome slučaju zločin ne bi problematizirali u pismu saveznome ministru.

Iako u pismu nije precizirano kada se dogodilo smaknuće “nekoliko stotina zarobljenika”, usporedbom nadnevka nastanka pisma, 20. srpnja 1945., i podatka za bilježenog u pismu prema kojem se zločin dogodio “pred oko mjesec dana”, može se pretpostaviti da je zločin počinjen sredinom lipnja 1945. Prema tome, zločin kod Suhopolja dogodio se u približno isto vrijeme kad i zločin kod Staroga Gradca.⁵⁹ Vremenski kontekst zločina važan je kao pokazatelj da su sredinom lipnja 1945. u razmaku od nekoliko dana na virovitičkome kotaru počinjena dva masovna zločina.

57 Z. DIZDAR, *Partizanska i komunistička represija*, 223.

58 Vladimir GEIGER, *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946. – dokumenti: Zagreb i središnja Hrvatska* (dalje: *Partizanska i komunistička represija: Zagreb*), knjiga 3, Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod / Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2008., 398., 410-411.; M. GRAHEK RAVANČIĆ, *Bleiburg*, 280-281.

59 Z. DIZDAR, *Partizanska i komunistička represija*, 222-223.

Odjek zločina kod Suhopolja bio je prilično velik. Zločin je doveo do rasprave među pripadnicima komunističkih vlasti, a zatim i do smjene određenih komunističkih dužnosnika. O zločinu se raspravljalo na sastanku Antifašističkoga fronta žena (AFŽ) održanome 1. srpnja 1945. Sastanak koji je održan dvadeset dana prije nastanka pisma bio je vrlo buran. Ovo se može zaključiti po tome što je zbog iznošenja podataka o zločinima s mjesta predsjednice AFŽ za Suhopolje razriješana je Micika Huber. Također, u pismu je navedeno da je Huber ujedno isključena iz NOO-a Suhopolje.⁶⁰ Nepuna dva mjeseca kasnije, s mjesta tajnika (sekretara) KPH za Okrug Virovitica smijenjen je Aleksa Štrbo.⁶¹ U to vrijeme Viroviticu su posjetili Andrija Hebrang i načelnik OZN-e za Hrvatsku Ivan Krajačić Stevo. Na sastanku s okružnim vodstvom KPH Hebrang je izjavio da je virovitički okrug “džungla u kojoj se dešavaju ubistva i umorstva”.⁶²

Nakon što je u kontekstu događanja s u proljeće 1948. Hebrang izgubio politički utjecaj, optužen je da se družio s “klasnim neprijateljima u Suhopolju”.⁶³ Nejasno je tko su točno “klasni neprijatelji”, ali se može pretpostaviti da se ta etiketa odnosi na autore pisma u kojemu su navedeni podatci o zločinu kod Suhopolja. Promidžba komunističkih vlasti usmjerena na simboličko povezivanje Hebranga i Suhopolja pojačana je 1952. Te je godine objavljena knjiga *Slučaj Andrije Hebranga* u kojoj je navedeno da je Hebrang 1919. u Suhopolju bio član Hrvatskoga sokola i da je u tome mjestu širio parole “Dolje Srbija!” i “Dolje jedinstvo!”.⁶⁴ Nedokazane, i u faktografskom smislu krajnje sporne, podatke iz navedene knjige vrijedi navesti u kontekstu zločina kod Suhopolja kao pokazatelj da su komunističke vlasti u sklopu promidžbe protiv Hebranga Suhopolju pridodale važno mjesto. U promidžbi komunističkih vlasti Suhopolje je pretvoreno u simbol hrvatske mržnje prema Srbima i simbol otpora prema stvaranju jugoslavenske države, dok su podatci o tamošnjem zločinu iz 1945. prešućeni i skriveni.

U pismu suhopoljskih komunista navedeno je da su počinitelji zločina kod Suhopolja pripadnici 4. bataljuna 5. crnogorske brigade.⁶⁵ Brigada se nalazila u sastavu

60 Z. DIZDAR, *Partizanska i komunistička represija*, 223.

61 *Zapisnici Politburoa Centralnoga komiteta Komunističke partije Hrvatske 1945 – 1952.* (dalje: *Zapisnici*), Svezak 1, Hrvatski državni arhiv, Zagreb, 2005., 96.: Zapisnik sjednice Centralnoga komiteta KPH 25. 8. 1945.; *Zapisnici*, Svezak 1, 101.: Zapisnik sjednice Centralnoga komiteta KPH 3. 9. 1945.

62 N. KISIĆ KOLANOVIĆ, *Andrija Hebrang*, 147.

63 N. KISIĆ KOLANOVIĆ, *Andrija Hebrang*, 203.

64 Mile MILATOVIĆ, *Slučaj Andrije Hebranga*, Kultura, Beograd, 1952., 193., 197.; Z. IVANKOVIĆ – VONTA, *Hebrang*, 77,

65 Z. DIZDAR, *Partizanska i komunistička represija*, 222.-223.

3. crnogorske divizije.⁶⁶ Krajem rata zapovjednik brigade bio je Vojislav Đurašević, politički komesar Novica Perović, a zamjenik političkoga komesara Rade Prelević.⁶⁷ Nije poznato tko je bio načelnik stožera brigade krajem rata. Brigada je u to doba u svome sastavu imala 2.012 pripadnika raspoređenih u “4 bataljona”.⁶⁸ Tijekom rata brigada je smatrana “rasadnikom kadrova” za 3. crnogorsku diviziju,⁶⁹ te je navedeno kako ona predstavlja “stub divizije” u političkom i vojnom smislu.⁷⁰ Uz borce iz Crne Gore, u brigadi se nalazio stanovit broj mobiliziranih vojnika iz Srbije koji su u sastav brigade ušli krajem rata.⁷¹

U vrijeme zločina kod Suhopolja, brigada se prema “mirnodopskom rasporedu” 3. crnogorske divizije nalazila na području između Virovitice i Đurđevca. U to vrijeme, divizija je pokrivala prostor između Bjelovara i Daruvara.⁷² Zadaća divizije tada je bilo osiguranje logora za zarobljenike na području Bjelovara. Ova zadaća proizlazi iz zapisnika sjednice Centralnoga komiteta KPH od 18. srpnja 1945. na kojoj je Ivan Krajačić Stevo izjavio da se 3. crnogorska divizija u Bjelovaru “slabo (...) odnosi prema domobranima”.⁷³ U Bjelovaru se nalazio veliki zarobljenički logor, što znači da su postrojbe iz sastava divizije osiguravale taj logor. U izvješću Glavnoga štaba JA za Hrvatsku od 16. svibnja 1945. navedeno je da se u Bjelovaru nalazi logor s približno 8.000 zatočenika.⁷⁴ Postojanje logora u Bjelovaru vidljivo je i iz dokumenta OZN-e za Hrvatsku od 14. kolovoza 1945. u kojemu je zabilježen broj amnestiranih zarobljenika u pet logora na području Hrvatske.⁷⁵ Među tim logorima naveden je i logor u Bjelovaru, za kojega je navedeno da je iz njega pušteno 3.398 logoraša. Nakon toga otpusta, u logoru su ostala 203 zarobljenika. Podatak da je logor u Bjelovaru bio aktivan u vrijeme kada se dogodio zločin kod Suhopolja otvara mogućnost da su osobe likvidirane na tome mjestu dovedene iz bjelovarskoga logora.

66 *Zbornik*, IV/34, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1974., 532.: Zapovijed 3. divizije od 3. 4. 1945.; *Zbornik*, IV/34, 551.: Zapovijed 3. divizije od 5. 4. 1945.; *Zbornik*, IX/6, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1975., 679.: 3. divizija Centralnome komitetu KPJ 21. 7. 1944.

67 *Zbornik*, IV/34, 263.; *Zbornik*, IX/9, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1969., 472.; Radovan VUKANOVIĆ, *Ratni put Treće divizije*, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1970., 454.

68 *Zbornik*, XI/2, 160.

69 *Zbornik*, IX/7, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1970., 142.

70 *Zbornik*, IX/6, 682.

71 *Zbornik*, XI/2, 160.

72 R. VUKANOVIĆ, *Ratni put*, 454.

73 *Zapisnici*, Svezak 1, 72.; Z. RADELIĆ, *Križari*, 208.

74 *Zbornik*, V/39, 528.; Z. DIZDAR, *Partizanska i komunistička represija*, 111.

75 V. GEIGER, *Partizanska i komunistička represija: Zagreb*, 617.

U vrijeme zločina kod Suhopolja, u zapovjedništvu 3. crnogorske divizije bili su Savo Burić, Svetozar Radojević, Radivoje Vukićević i Niko Jovićević. Burić je bio zapovjednik divizije, Radojević politički komesar, Vukićević zamjenik političkoga komesara a Jovićević načelnik stožera.⁷⁶ Od četvorice navedenih, s 5. crnogorskom brigadom usko je bio povezan Svetozar Radojević, politički komesar te brigade od 22. prosinca 1943. do 1. travnja 1945.⁷⁷ Povezanost članova zapovjedništva divizije s članovima zapovjedništva brigade važno je naglasiti jer je iznimna bliskost (“familiarnost”) bila čimbenik koji je utjecao na donošenje odluka u vodstvu divizije.⁷⁸

U kontekstu zločina kod Suhopolja, nerazjašnjenom ostaje uloga OZN-e. Sa zločinom kod Suhopolja vodstvo OZN-e za Okrug Virovitica gotovo je sigurno bilo poznato jer se zločin dogodio na njezinom operativnom području. Ako se prihvati mogućnost da su likvidirani zarobljenici prethodno dovedeni iz bjelovarskoga logora, to bi značilo da su sa zločinom bili upoznati i pripadnici vodstva OZN-e za Okrug Bjelovar. Jedan od njih bio je Josip Manolić, tadašnji “načelnik Ozne II. za okrug Bjelovar”.⁷⁹ Manolić je u memoarima, napisanima u poznoj životnoj dobi, iznio tvrdnju da je Krajačić u imao “posebno povjerenje” u njega,⁸⁰ što bi značilo da mu je Krajačić, premda u općim crtama, trebao iznijeti podatke o razlogu zbog kojega je s Hebrangom posjetio partijsko vodstvo virovitičkoga okruga u jesen 1945. U memoarima Manolić nije izrijeком spomenuo zločin kod Suhopolja, no priznao je da su na području Bjelovara komunističke vlasti provodile zločine nad političkim neistomišljenicima. Manolić je te zločine prikazao kao postupke “dijela srpskih kadrova”, ali nije precizirao tko se točno krije iza sintagme “srpski kadrovi”. Može se pretpostaviti da se radilo o djelatnicima OZN-e.⁸¹

76 *Zbornik*, IX/9, 471.; *Zbornik*, XI/2, 160.

77 *Zbornik*, II/11, Vojnoistorijski institut, 1963., 282.; *Zbornik*, IX/2, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1969., 160.

78 *Zbornik*, IX/9, 471.

79 Josip MANOLIĆ, *Špijuni i domovina: Moja borba za suverenu i socijalnu Hrvatsku*, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb, 2016., 109.

80 J. MANOLIĆ, *Špijuni i domovina*, 109.

81 J. MANOLIĆ, *Špijuni i domovina*, 94-95.

Zaključak

U razdoblju poraća pripadnici komunističkoga režima izvršili su dva masovna zločina na području virovitičkoga kotara. Bili su to zločini kod Staroga Gradca i Suhopolja. Nije ustanovljen osobni identitet žrtava, ali radilo se o pripadnicima vojske Nezavisne Države Hrvatske. Iz dostupnih dokumenata vidljivo je da je likvidirano nekoliko stotina osoba. U dokumentu u kojemu je zabilježen podatak o zločinu kod Staroga Gradca navedeno je da je na stratište dovedeno 312 osoba, od kojih je pet uspelo pobjeći. Iz toga se može zaključiti da je kod Staroga Gradca ubijeno 307 osoba. U slučaju zločina kod Suhopolja točan broj smaknutih žrtava ostaje nepoznat. No, u dokumentu koji u općim crtama opisuje taj zločin zabilježeno je da je “likvidirano nekoliko stotina zarobljenika”. Može se pretpostaviti da su likvidirani zarobljenici bili hrvatske nacionalnosti, jer je u dokumentu u kojemu je zločin opisan zabilježeno da su hrvatski i srpski zarobljenici različito tretirani, pri čemu su srpski zarobljenici uživali znatno bolji položaj. U dokumentu u kojemu je taj zločin opisan, navedeno je da su počinitelji pripadnici 4. bataljuna 5. crnogorske brigade. Iz dostupnih izvora vidljivo je da se ta brigada nalazila u sastavu 3. crnogorske divizije, i da je u njezinu sastavu imala status najvažnije postrojbe. U vrijeme kada se dogodio zločin kod Suhopolja, postrojbe 3. crnogorske divizije osiguravale su zarobljenički logor u Bjelovaru. U slučaju zločina kod Staroga Gradca, počinitelj nije jasno uočljiv. Međutim, iz podatka je vidljivo da je dokument s podacima o tom zločinu zapovjedništvo 28. slavonske divizije uputilo 17. slavonskoj brigadi može se zaključiti kako je zapovjedništvo te divizije naredilo zločin. Iako nije poznato iz kojega su logora dovedene osobe koje su smaknute kod Staroga Gradca, na osnovi raspoloživih izvora može se zaključiti da su prije likvidacije bili internirani u jednom od logora koji su djelovali na području virovitičkoga kotara. Bili su to logor Vojnoga suda u Virovitici i logor za vojne zarobljenike u selu Korija.

Bibliografija

Objavljeni izvori i literatura

- Zdravko DIZDAR, *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946. – dokumenti*, Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod, 2005.
- Milovan DŽELEBDŽIĆ, *Druga jugoslovenska armija*, Vojnoizdavački i novinski centar, Beograd, 1989.
- Vladimir GEIGER, *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946. – dokumenti: Slavonija, Srijem i Baranja*, knjiga 2, Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod / Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2006.
- Vladimir GEIGER, *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946. – dokumenti: Zagreb i središnja Hrvatska* (dalje: *Partizanska i komunistička represija: Zagreb*), knjiga 3, Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod / Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2008.
- Građa za historiju narodnooslobodilačkog pokreta u Slavoniji*, knjiga IV, Historijski institut Slavonije, Slavonski Brod, 1965.
- Građa za historiju narodnooslobodilačkog pokreta u Slavoniji*, knjiga V, Historijski institut Slavonije, Slavonski Brod, 1966.
- Građa za historiju narodnooslobodilačkog pokreta u Slavoniji*, knjiga VI, Historijski institut Slavonije, Slavonski Brod, 1968.
- Građa za historiju narodnooslobodilačkog pokreta u Slavoniji*, knjiga VII, Historijski institut Slavonije, Slavonski Brod, 1970.
- Građa za historiju narodnooslobodilačkog pokreta u Slavoniji*, knjiga VIII, Historijski institut Slavonije, Slavonski Brod, 1973.
- Martina GRAHEK RAVANČIĆ, *Bleiburg i Križni put 1945. Historiografija, publicistika i memoarska literatura*, Hrvatski institut za povijest, 2009.
- Zvonko IVANKOVIĆ – VONTA, *Hebrang*, Asocijacija naučnih unija Jugoslavije, Beograd, 1988.
- Nada KISIĆ KOLANOVIĆ, *Andrija Hebrang: Iluzije i otrežnjenja*, Institut za suvremenu povijest, Zagreb, 1996.

- Josip MANOLIĆ, *Špijuni i domovina: Moja borba za suverenu i socijalnu Hrvatsku*, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb, 2016.
- Mile MILATOVIĆ, *Slučaj Andrije Hebranga*, Kultura, Beograd, 1952.
- Zdenko RADELIĆ, *Križari: Gerila u Hrvatskoj 1945. – 1950.*, Hrvatski institut za povijest / Dom i svijet, Zagreb, 2002.
- Radovan VUKANOVIĆ, *Ratni put Treće divizije*, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1970.
- Zapisnici Politbiroa Centralnoga komiteta Komunističke partije Hrvatske 1945 – 1952.*, Svezak 1, Hrvatski državni arhiv, Zagreb, 2005.
- Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda*, tom II / knjiga 2, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1954.
- Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda*, tom II/ knjiga 9, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1960.
- Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda*, tom II / knjiga 11, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1963.
- Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije*, tom II / knjiga 15, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1976.
- Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda*, tom III / knjiga 5, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1954.
- Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda*, tom IV/ knjiga 30, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1968.
- Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda*, tom IV/ knjiga 32, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1968.
- Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda*, tom V/ knjiga 11, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1955.
- Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda*, tom V/ knjiga 13, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1956.
- Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda*, tom V/ knjiga 15, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1956.
- Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda*, tom V/ knjiga 17, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1956.
- Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda*, tom V/ knjiga 18, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1957.
- Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda*, tom V/ knjiga 20, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1957.

- Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda*, tom V/ knjiga 24, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1960.
- Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda*, tom V/ knjiga 27, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1961.
- Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda*, tom V/ knjiga 28, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1963.
- Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda*, tom V / knjiga 34, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1966.
- Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda*, tom V / knjiga 37, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1968.
- Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda*, tom V/ knjiga 38, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1969.
- Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda*, tom IX/ knjiga 3, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1967.
- Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda*, tom IX/ knjiga 4, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1966.
- Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije*, tom IV/ knjiga 33, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1970.
- Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije*, tom IV/ knjiga 34, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1974.
- Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije*, tom V/ knjiga 39, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1979.
- Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije*, tom IX/ knjiga 6, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1975.
- Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije*, tom IX/ knjiga 7, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1970.
- Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije*, tom IX/ knjiga 8, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1969.
- Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije*, tom IX/ knjiga 9, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1969.
- Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije*, tom XI/ knjiga 2, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1969.
- Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije*, tom XI/ knjiga 3, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1976.

Mass executions of political opponents of the communist regime in the Virovitica district after the Second World War

Based on published documents of the communist authorities and published documents from the Second World War period, this paper describes two crimes committed by the communist authorities in the Virovitica district. These are crimes of mass executions committed against political opponents of the communist regime. It is evident from the documents of the communist authorities that these executions took place near the villages of Stari Gradac and Suhopolje. The crimes were committed at approximately the same time, in mid-June 1945. The victims of these crimes were members of the army of the Independent State of Croatia (NDH), who are assumed to have been brought to the Virovitica area from prison camps. In the crimes near Stari Gradac 307 people were executed, while five people managed to escape from the execution ground. The number of victims killed near Suhopolje is unknown, but the document describing the crime states that several hundred were killed. The crime near Suhopolje was committed by members of the 5th Montenegrin Brigade from the 3rd Montenegrin Division of the Yugoslav Army (JA), while the unit that committed the crime near Stari Gradac is unknown. However, the content of the document describing that crime is an argument for the conclusion that the perpetrators were members of the 17th Slavonian Brigade from the 28th Slavonian Division of the JA.

Keywords: mass executions, communist regime, Virovitica, Stari Gradac, Suhopolje, Yugoslav Army, Independent State of Croatia.